

FRÅGEFORMULERINGS BETYDELSE: EXEMPLET VÄLFÄRDSFÖRETAGENS VINSTUTDELNING

Magnus Hagevi, Institution för statsvetenskap, Linnéuniversitet
E-post | magnus.hagevi@lnu.se

Sammanfattning Artikeln studerar om åsikter om vinstuttag för företag inom offentlig välfärd är lättmanipulerade genom två frågeställningar. Förändras stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag om det jakande svaret innebär ett stöd för förbud eller att vinstutdelning tillåts? Förändras stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag om frågeformuleringen även inkorporerar en potentiell kostnad av att vilja stoppa vinstutdelning? Data utgörs frågeundersökningar genomförda på representativa urval av den vuxna svenska befolkningen 2013 och 2014. Svaret på båda frågeställningarna visar att frågeformuleringen har betydelse för svaren i frågeundersökningar om vinstutdelning i så kallade välfärdsföretag.

Inledning

Att privata företag som verkar inom offentlig sektor tar ut vinst är en omdebatterad fråga inom politiken. En del är för och andra är emot. I den diskussionen har den allmänna opinionen blivit ett tillhygge. Enligt Peter Franke (2013) på Värmlands Folkblads ledarredaktion finns det en stor opinionen för ett förbud mot att så kallade välfärdsföretag ska få ta ut vinst.

Åtta av tio svenskar vill att skattepengar avsedda för välfärd ska gå just dit och inte i fickorna på privata ägare.

Detta uttalande kan ställas mot Hanna Marie Björklund (2016) på Kristianstadsbladets ledarredaktion som istället menar att opinionen för att tillåta vinstuttag i företag som utför verksamhet i välfärdsstaten är stor.

Människor må säga att de är för vinstbegränsning för det låter bra. Men när de ställs inför konsekvensen, att valfriheten kan försvinna, så tycker majoriteten inte längre att vinstbegränsningar är viktigast.

I denna studie är inte avsikten att avgöra vem av de båda ledarskribenterna som har rätt om svenska folkets åsikter om vinstuttag för företag som har verksamhet som är skattefinansierad. Det är en annan fråga som istället är i fokus. *Hur lättmanipulerade är åsikterna om vinstuttag för företag inom offentlig välfärd?*

Som man frågar får man svar. Denna gamla sentens av allmänförnuft kan i mycket sammanfatta resultaten av den forskning som finns om metodologin som rör frågeundersökningar om åsikter (Schuman och Presser 1986). Mellan forskarna finns det dock skillnader i hur lätt de anser det är att påverka svars personer när de ska svara på en enkät. Det går att urskilja två skolor i hur människor besvarar frågor om sina åsikter i enkäter. Båda utgår från psykologiska teorier om kognitiva processer – hur människor tänker.

Den första skolan är utgående från minnesbaserade processer (Zaller 1992). Den menar att människor (i alla fall de flesta) inte har några färdiga åsikter som ligger och väntar på att bli uppmätta av en frågeundersökning. Istället skapar människor åsikter i farten när de behöver det. Som när de någon gång besvarar frågor i en enkät. När frågan ställs söker människan i sitt minne efter något som kan hjälpa till att besvara frågan. Det som då finns till hands är det som nyss använts eller det som ofta använts för att fatta liknande beslut. Minnet kan då jämföras vid en stor hink där alla olika minnesfragment finns samlade. De minnen som ligger överst har då störst chans att bli använda när en människa ska fatta beslut. Exakt vilket minne som anses användbart kan till stor del bero på hur en enkätfråga är formulerad. Ett fingerat exempel kan klargöra. Frågan om hyresregleringarna ska ändras kan formuleras på olika sätt fast de ändå betyder samma sak. Är du för eller emot fri hyressättning av bostäder? Är du för eller emot att marknadskrafterna ska sätta hyran på bostäder? Jag gissar att fler är för att något ska vara fritt än att några opersonliga krafter ska påverka. Vad som då händer är att frågans formulering aktiverar olika minnen när svars personen besvarar frågan och skapar sin åsikt. Den minnesbaserade modellen gör det svårt att påstå att det finns felmätningar. Alla åsikter är en konstruktion.

Den andra skolan utgår från uppkopplade processer. Den menar att människor utformar sina åsikter allt eftersom erfarenheter görs. Åsikterna är resultat från ständiga utvärderingar som människor gör allt eftersom var och en tar del av information. Ny information integreras med vad som finns i minnet sedan tidigare och den pågående processen resulterar i att åsikter formuleras. När någon avkrävs på en åsikt – till exempel när en individ svarar på en enkätfråga – hämtar individen helt enkelt den åsikt som formerats utifrån den aktuella utvärderingen (Srull och Wyer 1989). I

detta fall är det svårare att påverka en svarsperson med hur enkätfrågan formulerats. Men i den kognitiva modellen med en uppkopplad process när en åsikt skapas finns det fog för att tala om risken för att göra felmätningar. Vid en uppkopplad kognitiv process har ju individen relativt färdiga åsikter.

Det är fullt möjligt att både minnesbaserade och uppkopplade processer kan användas. Det är till exempel mer sannolikt att en individ genomför en minnesbaserad kognitiv process när ämnet för enkätfrågan är relativt obekant och inte så aktuellt, medan uppkopplad kognitiv process sannolikt blir mer aktuell när det är något som vederbörande ofta har bearbetat (Hagevi 2009). Inom politiken bör således en genompolitiserad fråga – lägre eller högre skatter – processas på ett sätt som bättre stämmer överens med den uppkopplade kognitiva modellen, medan den minnesbaserade modellen oftare används när någon avkrävs en åsikt i en fråga som sällan berörs i politiken. Frågor om dödshjälp kan vara sådana exempel.

Inte bara frågeformuleringen kan ha betydelse för vilken åsikt som registreras när en svarsperson responderar på en frågeundersökning. Även svarsformuleringen kan ha betydelse (Hagevi och Viscovi 2016). Som ofta i det sociala livet är det vanligare att en svarsperson upplever det enklare att hålla med än att vara motvalls. Därför är det – allt annat lika – vanligare att enkätfrågor erhåller jakande än nekande svar. Det innebär att i en frågeundersökning kan svarsnivån för att stödja en åsikt skifta beroende på om det jakande svaret stödjer åsikten eller om det krävs ett nekande svar för att stödja åsikten.

Syften med denna studie är att undersöka om det är möjligt att förändra svarsfördelningen i en politiserad ekonomisk vänster-högerfråga: vinstutdelning från välfärdsföretag. Frågan handlar om ägare till företag som utför verksamheter inom offentlig sektor som finansieras med skatt kan ta ut vinst i form av aktieutdelning. Den typ av verksamhet som debatteras rör då välfärd i form av skola, vård och omsorg. Det är två frågor som besvaras.

1. Förändras stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag om det jakande svaret innebär ett stöd för förbud eller att vinstutdelning tillåts?
2. Förändras stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag om frågeformuleringen även inkommerar en potentiell kostnad av att vilja stoppa vinstutdelning?

Antagandet är att frågeformulering om att inte tillåta vinstutdelning i välfärdsföretag (där ett *jakande* svar innebär förbud för vinstutdelning) ger ett starkare stöd till att förbjuda vinstutdelning än en frågeformulering om att tillåta vinstutdelning i välfärdsföretag (där ett svar som innebär förbud kräver ett *nekande* svar). Ett ytterligare antagande är att viljan att förbjuda vinstutdelning är än mindre om en kostnad inkluderas i frågeformuleringen om ett vinstutdelningsförbud.

Data och variabler

Data för denna undersökning är några frågeundersökningar som genomfördes 2013 och 2014. En är SOM-undersökningarna 2013, Göteborgs universitet, som i två olika urval riktade till den vuxna svenska befolkningen frågade om vinstutdelning inte ska tillåtas respektive tillåtas i vård,

skola och omsorg. Vid den förstnämnda frågeformuleringen innebär ett jakande svar att vinstutdelning inte ska tillåtas, medan i den andra att den ska tillåtas. För att alltså svara att vinstutdelning inte ska tillåtas måste svaret vid den sistnämnda frågeformuleringen vara nekande. Antagandet är att fler svars personer vill förbjuda vinstutdelningen när frågan formulerats så att detta svar innebär ett jakande svar, medan när ett sådant svar kräver ett nekande svar antas andelen som vill förbjuda vinstutdelning att minska. I SOM-undersökningen som inkluderade frågan om att inte tillåta vinstutdelning var antalet svarande 1 559 personer (svarsandel 48 procent) och i SOM-undersökningen som inkluderade frågan om att tillåta vinstutdelning var antalet svarande 1 747 personer (svarsandel 53 procent) (Vernersdotter 2014).

Den andra frågeundersökningen är Survey 2014 som genomfördes av Surveyinstitutet, Linnéuniversitet. Survey 2014 riktades till på ett representativt urval av den vuxna svenska befolkningen. I detta fall inkluderade frågeformuleringen en kostnad vid ett förbud av vinstutdelning i form av minskad välfärd: *Även om valfriheten minskar ska vinstutdelning inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. I Survey 2014 svarade 1 272 personer (svarsandel 42 procent) (Hagevi 2015).

I SOM-undersökningen 2013 var svarsmöjligheterna mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag. I Survey 2014 var svarsmöjligheterna ungefär de samma, undantaget att ordet ”förslag” inte ingick i svarsformuleringen: mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt, ganska dåligt och mycket dåligt. Studien är uppbyggd på att det är skillnader i frågeformuleringen som kan påverka svarsfördelningen mellan SOM-undersökningen 2013 och Survey 2014. Bedömningen är att skillnaderna i svarsformuleringarna i SOM-undersökningen 2013 och Survey 2014 inte påverkar svarsfördelningen, även om det kan vara möjligt.

Något som också kan påverka är att det är ett års skillnad mellan SOM-undersökningen 2013 och Survey 2014. Eftersom datainsamlingen inte skett samtidigt kan det hända saker som påverkar opinionen under tiden mellan undersökningarna. Till exempel genomfördes de allmänna valen strax före Survey 2014 gick i fält. Detta är något som bör beaktas vid redovisningen av resultaten.

Resultat

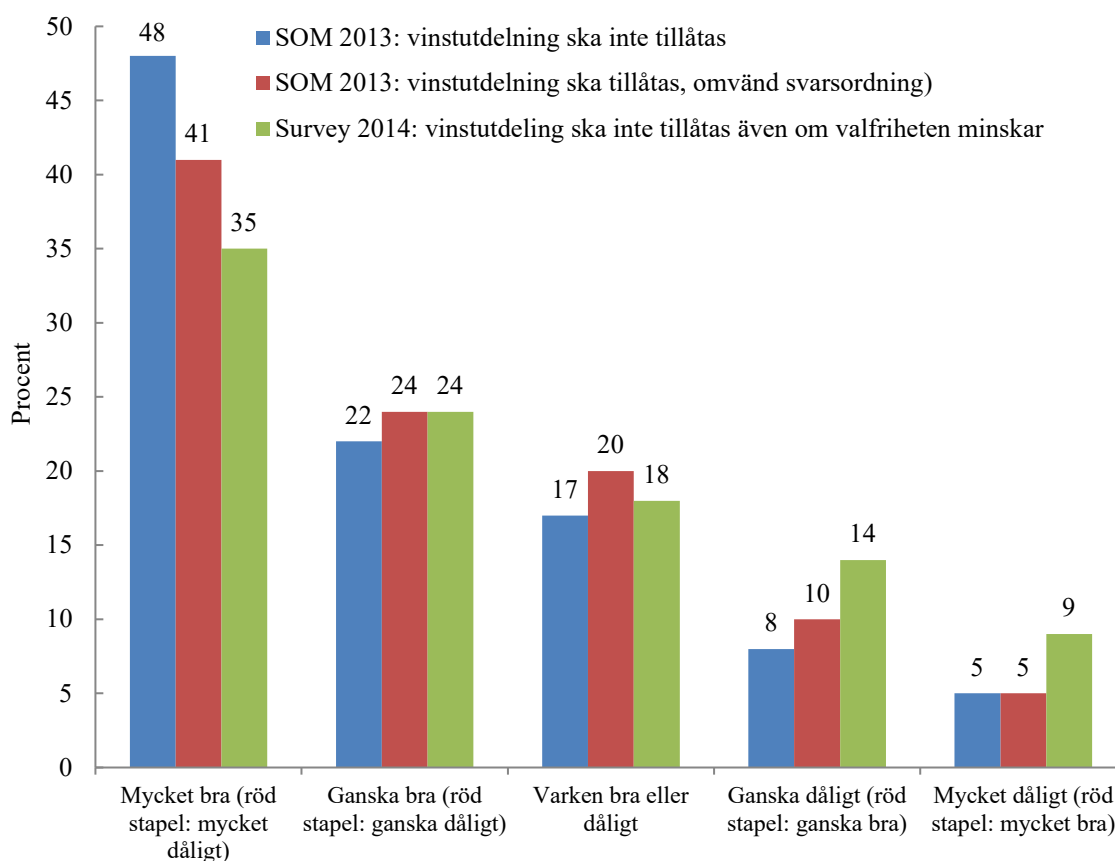
I figur 1 redovisas svaren på tre frågeformuleringar om vinst i välfärd. De blå staplarna är från SOM-undersökningen 2013 vars frågeformulering innebar ett *jakande* svar för att vilja *förbjuda* vinstutdelning: *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Längst till vänster i figur 1 redovisas andelen som tycker förslaget är mycket bra (det mest jakande svaret) och längst till höger andelen som tycker att förslaget är mycket dåligt (det mest nekande svaret). Antagandet är att denna frågeformulering ska generera störst stöd för att förbjuda vinstutdelning i välfärdssektorn.

De röda staplarna är från SOM-undersökningen 2013 vars frågeformulering innebar ett *jakande* svar för att vilja *tillåta* vinstutdelning: *Vinstutdelning ska tillåtas inom skattefinansierad vård*,

skola och omsorg. För att underlätta jämförelsen av svaren är svarsordningen på denna fråga omvänd i figur 1. Det betyder att det nekande svaret som är mest negativt till vinstutdelning redovisas längst till vänster och det jakande svaret längst till höger i figur 1. Antagandet är att denna frågeformulering ska visa ett mindre stöd för att förbjuda vinstutdelning i offentlig sektor än tidigare svarsformulering.

De gröna staplarna redovisar svaret från Survey 2014 vars frågeformulering inkluderar en *kostnad* för att förbjuda vinstutdelning: *Även om valfriheten minskar ska vinstutdelning inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Nu redovisas det mest jakande svaret ”mycket bra” längst till vänster i figur 1 och det mest nekande svaret ”mycket dåligt” längst till höger. Antagandet är nu att denna frågeformulering ska ge minst stöd för ett vinstförbud av de tre frågeformuleringar som nu studeras.

Figur 1. Andel som stödjer ett förbud av vinstutdelning utifrån tre olika frågeformuleringar (procent).

Kommentar: SOM-institutet, Göteborgs universitet, SOM-undersökningen 2013 (1559 svarande på frågan om att inte tillåta vinstutdelning, 1747 svarande på frågan om att tillåta vinstutdelning), Surveyinstitutet, Survey 2014, Linnéuniversitetet (1272 svarande).

Det finns ett stöd för att frågeformuleringen påverkar stödet för att förbjuda vinstutdelning i skattefinansierad vård, skola och omsorg. Frågeformuleringens inverkan på svaren stödjer studiens antaganden. Denna effekt av frågeformuleringen framgår klaras om andelen som svarat

mycket bra (förslag) studeras. När frågeformuleringen innebär att viljan att förbjuda vinstutdelning anges med ett jakande svar (blå stapel) är andelen som anger att detta är mycket bra 48 procent. När motsvarande åsikt kräver att de svarande som vill förbjuda vinstutdelningen i välfärdsföretag anger att det är mycket dåligt att tillåta det, vilket är ett nekande svar (röd stapel), minskar andelen som anger denna svarsomöjlighet till 41 procent (–7 procentenheter). När en kostnad för att ta bort vinstutdelning inkluderas i frågeformuleringen (grön stapel) minskar andelen som stödjer ett sådant förslag till 35 procent (vilket jämfört med förslaget som anger jakande svar utan kostnad inkluderad i frågeformuleringen är en minskning med –13 procentenheter).

Antagandena om att frågeformuleringar påverkar svaren i frågeundersökningar får alltså stöd. Även så innebär den nu uppmätta förändringen i svaren inte att slutsatserna om stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag blir helt annorlunda. Medan 80 procent anger att de i viss utsträckning vill förbjuda vinstutdelningen (de som angivet att förslaget är mycket och ganska bra) i den frågeformulering där detta förslag får störst stöd är det alltså 52 procent som anger motsvarande i den frågeformulering som ger vinstutdelningsförbudet minst stöd. Det är dock möjligt att en annan frågeformulering skulle kunna generera ett än mindre stöd för ett sådant förbud.

Slutsatser

Denna undersökning visar att frågeformuleringen har betydelse för svaren i frågeundersökningar om vinstutdelning i så kallade välfärdsföretag. Stödet för vinstutdelning i välfärdsföretag är större om stödet för ett förbud anges med ett jakande svar (mycket bra förslag), medan stödet blir mindre om det som vill förbjuda vinstutdelning måste ange ett nekande svar (mycket dåligt förslag). Stödet blir än mindre om frågeformuleringen inkluderar en kostnad för att stoppa vinstutdelningen (minskad valfrihet). Det är mycket möjligt att stödet för vinstutdelning skulle bli än mindre om frågeformuleringen som inkluderade en kostnad dessutom var formulerad så att ett stöd för förbud krävde att svarspersonerna angav ett nekande svar (mycket dåligt).

Frågan om vinstutdelning är en fråga som är politiserad och som partierna och andra samhällsaktörer har diskuterat. I en sådan fråga är det möjligt att förhållandevis många svarspersoner har utvecklat en åsikt enligt en så kallad uppkopplad process. Ändå innebär förändringar av frågeformuleringar att svaren förändras. Förändringen sker inte heller slumpvis, utan följer antaganden av vilka förändringar som leder till relativt stor respektive liten andel som vill förbjuda vinstutdelning i välfärdsföretag. Det tyder på att en inte ringa del av svarspersonerna använder en minnesbaserad kognitiv process där de i farten skapar sin åsikt när frågan ställs.

Åsiktsbildningen är således för komplicerad för att enbart använda en modell (Hagevi 2009). En del tycks ange sin åsikt utifrån en uppkopplad kognitiv process, medan andra bildar sin åsikt genom en minnesbaserad kognitiv process. Att olika kognitiva processer används av olika personer vid åsiktsbildning är ett intressant vetenskapligt problem. Ett antagande är att förhållandevis politiskt intresserade oftare känner till frågan och anger sin åsikt efter en uppkopplad kognitiv process, medan de med ett relativt lågt politiskt intresse skapar sin åsikt när de besvarar frågeundersökningen (se Zaller 1992). Mer forskning behövs för att bland annat studera betydelsen av politiskt intresse och kunskap vid åsiktsbildning.

Referenser

- Björklund, Hanne Marie (2016) "Svenskarna gillar vinst i välfärden." *Kristianstadsbladet* 2016-08-31.
- Franke, Peter (2013) "Återupprätta välfärden." *Värmlands Folkblad* 2013-01-16.
- Hagevi, Magnus (2015) "Survey 2014: Teknisk rapport." *Surveyjournalen*, 2 (1–2): 125–132.
- Hagevi, Magnus och Dino Viscovi (2016) *Enkäter: Att formulera frågor och svar*. Lund: Studentlitteratur.
- Schuman, Howard och Stanley Presser (1981) *Questions and answers in attitude surveys: Experiments on question form, wording, and context*. San Diego: Academic Press.
- Srull, Thomas K och Robert S Wyer (1989) "Person memory and judgement." *Psychological Review*, 96 (1): 58–83
- Vernersdotter, Frida (2014) "Den nationella SOM-undersökningen 2013" s 531–559 i *Mittfåra & marginal (SOM-rapport nr 61)*, red Annika Bergström och Henrik Oscarsson. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Zaller, John R (1992) *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.